

La tribu perduda dels catalans: els gitanos catalans de França

EUGENI CASANOVA
Universitat de Lleida

INTRODUCCIÓ*

Un col·lectiu de desenes de milers de persones que parlen català i es defineixen a si mateixes com a «gitanos catalans» s'escampa per França. Tenen nacionalitat francesa i usen el francès com a llengua de relació amb el món exterior, el món *païo*, però conserven la pròpia contra vent i marea, la transmeten a la mainada i la imposen com a columna vertebral del grup. Un dia llunyà, fa ja segles en molts casos, els seus avantpassats es van llançar als camins del *nord enllà* per guanyar-se la vida i per fugir de conflictes, i s'hi han perpetuat, sovint sense saber altra cosa de les seues arrels que són «catalans». Aquest article sintetitza els primers passos d'un recorregut per les carreteres de França a la recerca dels integrants d'aquesta diàspora i de la història que duen marcada a les rodes dels carros, avui convertits en rulots.

NOTES D'UN DIARI DE CAMP

Un grup de quatre o cinc adolescents se m'encara desafiant quan entro al camp d'acollida de La Rampinsole, en un descampat a la vora de la carretera de Coulounieix, a tres quilòmetres de Perigús.

- Qu'est-ce que vous venez chercher? —em demana un amb to altiu.
- No parleu pas català? Estic buscant els gitanos catalans de França —responc.

* Aquest article s'emmarca dins el projecte de recerca finançat pel Ministeri de Ciència i Innovació i pels Fons Europeus per al Desenvolupament Regional, ref. FFI2009-14449-C02-01.

La cara els canvia; de sobte he deixat de ser un *busnó* més, algú de qui cal malfiar-se d'ofici. «Com és que parles català?», replica el noi encuriós. «Allà d'on sóc, a Catalunya, tothom el parla». No saben què és Catalunya, o potser en tenen alguna idea vaga relacionada amb Perpinyà. M'adrecen a un grup d'homes que grapegen, amb les mans plenes de greix, el motor d'un cotxe més a prop del desballestament que del curs legal. «En aquest camp tots parlem català», diu un, i un cor d'infants malfargats i polsegosos, algun de descalç, repliquen: «sí, tots, tots», i un crida: «Aquí hi ha un paio que parla gitano!».

Els homes del cotxe estan per la feina i no em fan gaire cas, i demano als nois per una persona gran que em pugui informar. «El jaio Jean, és molt vell», i m'acompanyen a la seua caravana. L'home porta un vestit fosc, camisa blanca i una corbata de flors, una indumentària que, malgrat que fa anys que va passar el seu millor moment, resulta encara força extemporània en aquest escenari. M'abraça i em fa un bes a la galta. Es nota molt clarament que ha begut. Em diu que aquí hi ha unes tres-centes persones i que tots sense excepció són «gitanos catalans».

El camp és situat en una esplanada asfaltada envoltada per un bosc ubèrrim. Un talús verd el separa de la carretera que li va paral·lela per un dels costats, de manera que en queda ocult. Hi ha sanitaris, safarejos i escomeses d'aigua i de llum. És de propietat municipal, com tants altres n'hi ha per tot França. És destinat a les *gens du voyage*, que abans acampaven on podien i sovint provocaven queixes dels veïns. Els llocs d'aparcament són totalment ocupats; tot sembla molt ple de vehicles i de gent, i sobretot de canalla. Les persones que hi viuen hi són de manera més o menys permanent, però conserven l'esperit etern dels gitans, i sovint agafen la furgoneta, el remolc o la rulot i es desplacen per comerciar, o per anar a un romiatge, o per visitar la família, sempre nombrosíssima i ubíqua.

El jaio Jean, que té setanta-sis anys, m'informa que és de la Dordonya i que hi ha viscut tota la vida, i «tothom en aquest camp són família meua, tots són descendents meus», i assenyalava un a un alguns dels nombrosíssims infants que ens envolten: «Aquest és fill d'una neboda, aquest és un nét, aquest...», a tots els troba un parentiu, ni que sigui en quart o cinquè grau.

Jo li dic que visc a Barcelona, però el nom no li diu absolutament res. Ell s'està d'una manera gairebé permanent al camp i surt molt poc del departament. Als entorns de Perigús hi ha tres terrenys d'acollida més i em diu que la majoria de gent que hi ha són gitans catalans, amb alguns *manouches* (zingars d'origen alemany). A Riberac, a vint-i-cinc quilòmetres, n'hi ha un altre, i allí són també tots catalans. Només en aquests camps hi pot haver un miler de gitans de llengua catalana, sense tenir en compte els que poden viure en cases al districte.

Vull treure dades al Jean, que de cognom es diu Baptiste, el més estès entre els gitans catalans de França, però no sap gairebé res, com passa tot sovint entre

els membres d'aquesta comunitat. Li pregunto on van nàixer els seus pares i els seus avis (*jaios*, segons el català dels gitanos de França) i em diu que tots a la Dordonya, però és evident que no ho sap amb certesa. De fet, deuen ser com tants altres fills de la carretera, que el lloc de naixença no informa de res més que del punt del mapa en què es trobava la mare en aquell moment. Li pregunto per què parlen català si són al mig de França, i respon que sempre han parlat així, que ja ho feien «els jaios». M'interesso per quantes generacions fa que són a la Dordonya, i em diu amb naturalitat: «cent».

Demano als nois paraules que fan servir i la manera de parlar em sembla pròxima a la dels gitanos de Perpinyà, que no és ben bé català septentrional, tal com ha demostrat Jean-Paul Escudero,¹ tot i que em sembla que aquí tenen empeltats més mots francesos. El *català gitano*, com el defineix aquest autor, representa una varietat prou diferent del rossellonès. En té molts components (diuen «jo *parli* o *parlavi*», i *dire* (dir) o *tenes* (tens), per exemple), però també de la central, i encara de parlars occidentals. Els casos més emblemàtics poden ser els dels plurals amb -ns (*hortolans*), els mots acabats en -eix (*peix*) o la conservació de les os en posició tònica (*cançó*, *pont*, *roig*), que el rossellonès fa —com el llenguadocià— *hortolàs*, *pei* i *cançú*, *punt* i *ruig*.² Això, a la vora de moltes paraules pròpies del Principat inexistents al Rosselló. A Perpinyà, als gitanos els diuen justament «els nois» perquè són els únics que utilitzen aquest mot, o *nen*, quan el rossellonès fa *nin*.

El jove que se m'havia adreçat primer es mostra sorprès perquè un *busnó* que ve de qui sap on parla més o menys com ell i diu, sense que jo li preguntí, que «vos compreni perfectament». És obvi que és la primera vegada que enraona català amb una persona externa a la comunitat.

«On més hi ha gitanos que parlen català?», els demano. I la resposta és l'habitual quan es fa aquesta pregunta a un membre del col·lectiu. «A pertot», i quan es vol precisar més, és «a pertot França». Ells viatgen de manera constant i allà on van troben parents, i sempre dins de la comunitat, i arreu a França, a totes les ciutats grans i a moltíssims pobles.

El jaió Jean passa de sobte a parlar-me un castellà prou bo, prova de la convivència amb gitanos espanyols, com si per entendre's amb un forà calgui usar una llengua poc habitual. No afina gaire les paraules i les converses es comencen a convertir en un bucle, i penso que ha arribat l'hora de marxar. Els demano als

1. J.-P. ESCUDERO (2004), *Les gitans catalans et leur langue: Une étude réalisée à Perpignan*, Péronnas, Éditions de la Tour Gile.

2. Els gitanos de Millars —la segona comunitat més rellevant a la Catalunya del Nord—, més influïts per l'entorn, sí que fan, per contra, *hortolàs*, com ha constatat Claudi Balaguer (*Cosa de paios i gitanos: El català a Millars*, 2010, inèdit). I també els de Vinçà, a partir de converses de l'autor.

joves per fer-los una foto. Primer dubten, però al cap d'un instant tots s'hi volen posar, especialment la canalla. «Si escrius alguna cosa posa-hi “Gitans avec force”», em diu el noi que «m'entén perfectament», i tots aixequen els braços en senyal de poder. El jaio Baptiste tampoc no es vol perdre el moment i es fica al mig del grup. Quan torno cap al cotxe, un estol de criatures em segueix rient. Un crida: «darrere el cul tinc pèls», i tots l'imiten tocant-se les natges: «Darrere el cul tinc pèls, darrere el cul tinc pèls... ha, ha, ha».

Em sorprèn de trobar tants gitanos catalans a Perigús. No en coneixia cap esment i hi he vingut una mica per atzar. La llei prohibeix a França fer estadístiques específiques sobre grups ètnics i els gitanos no estan referenciats. Se'ls denomina habitualment amb l'eufemisme de *gens du voyage*, que a ells particularment els agrada, perquè porten la carretera a la sang, i a partir d'aquí no se'n sap gran cosa més. Com a molt, són *tsiganes* o *gitans*, però els seus veïns paios no solen tenir idea de quina llengua parlen o com es defineix cada grup a si mateix. A França, en principi, els *gitans* són els catalans i els espanyols/andalusos —reben indistintament les dues denominacions—, que s'entrecreuen amb els *manouches*, que procedeixen d'Alemanya, els *sintis*, que són *manouches* que han fet una escala intermèdia (de segles) al Piemont, els *roms*, de Romania... El genèric seria *tsiganes*, però *gitan* s'usa també sovint com a nom col·lectiu, i en algunes regions on predominen *manouches* i *romanichels* aquests noms poden designar el concepte general.

He vingut a partir de la referència que m'ha donat un gitano català al camp de Le Ramier, a Montalban (Montauban), 180 quilòmetres al sud. M'havia dit que «a tocar de Périgueux, en un poble que es diu Les Églisottes», trobaria uns parents que m'orientarien sobre comunitats catalanes a la regió. «Es diuen Baptiste i Flores, i tothom els coneix perquè fa més de trenta anys que s'hi estan». A l'oficina de turisme de Perigús no m'han localitzat aquest lloc, «ni n'hi ha cap que es digui així en tot el departament». A Internet trobo, efectivament, Les Églisottes, però per uns pocs quilòmetres no és a la Dordonya, sinó a la veïna Gironda, i a la guia telefònica localitzo les persones que tenen els cognoms que m'ha donat l'informador de Montalban, que són habitualíssims en el col·lectiu. Al primer telèfon on truco, Alexandre Flores s'identifica com a «gitano català», té trenta anys i diu que ell no parla la llengua, però tots els grans de la família sí, i que l'entén perfectament. Em confirma que a Les Églisottes hi ha un nucli d'unes desenes de gitanos catalans, però ara la majoria són fora, «perquè a l'estiu viatgen», però si estic a Perigús m'aconsella que vagi als camps, perquè hi viuen molts membres de la seua família. «Trobaràs gitanos que parlen català a pertot».

Arreu del territori francès hi ha comunitats antigues de persones que es defineixen a si mateixes com a «gitanos catalans», i aquesta és tota la seua referència de pertinença, perquè, naturalment, tenen nacionalitat francesa. No han estat

comptats mai ni s'ha documentat on n'hi ha, però són desenes de milers i s'estenen ubics especialment a Occitània.

Jean-Paul Escudero explica que en l'arbre dels gitanos catalans de França, el Principat constituïria les arrels, Perpinyà, el tronc i França, les branques. Si preciséssim més, podríem afegir que hi ha branques principals que es troben a ciutats com Carcassona, Narbona, Tolosa de Llenguadoc, Montpeller, Besiers, Avinyó o Arle, de les quals es deriven branquillons i fulles tot al voltant i que arriben als indrets més remots.

La comunitat més nombrosa fora de Perpinyà, on ser català és condició òbvia, es troba a Montpeller. Josep Mathieu és un dels *patriarques* del nucli de Figuerolles, un barri format per blocs dels que a Espanya es diria *de protecció oficial*, habitats de manera majoritària per gitanos que parlen català. Viu en una planta baixa i em rep amb un parell de cadires al carrer, on hi ha també la seua muller, dues filles, alguns néts i infants diversos, que a mesura que avança la conversa van desertant. És músic, una condició generalíssima entre els gitanos. Tres dels components dels Gipsy Kings, explica, són del barri, i uns altres tres d'Arle de Provença. Tots són gitanos catalans. Ell fa una declaració *patrimonial* de les composicions d'aquest grup famós mundialment, el més internacional de França, segons la premsa especialitzada. Assegura que va ser ell qui va començar a barrejar, cap als anys cinquanta i seixanta, «musica que feien els paios», rumba i flamenc, i la va transmetre «als nois», nebots seus, que van pujar amb ell i que més tard van constituir la banda. «Sentí una cançó de paio que m'agradava, l'adobavi, hi barrejavi flamenc i cubanu... Voilà, això és el que fan els Gipsy Kings».

El parlar del Josep sona també similar al dels gitanos de Perpinyà, per bé que ell assegura que hi ha diferències notables entre la comunitat de Montpeller i la rossellonesa. «Se comprenem bé, *mais* parlem diferent. *Ellus* parlen punxegut, lo veritable català. *Naltrus* ens sem melanjats», explica. Una filla seua és casada amb un no gitano. «Quan el paio va entrar a la casa li vaig *dire* "interdit de parlar francès". Ara parla gitano. A casa seua fa com vol, *mais* amb *naltrus*, català».

El Josep coneix més bé la història familiar que la majoria de gitanos. Va nèixer el 1944 a Montpeller, d'on era el seu pare. La seua mare era nascuda a Perpinyà. Havien triat aquest lloc de residència perquè el «jaino» hi va establir una *usina* (fàbrica). «Els meus pares encara van ser *nomades*, viatjaven amb carro, però amb la *usina* se van comprar una casa i vivien ja com a paios. Jo vaig voler recuperar la manera de viure dels gitanos, per això estic en aquest *quartier*».

Per davant nostre passa una dona gran fent tentines amb un caminador. «És la filla del Manitas de Plata, està malalta, pobreta. Tota la seua família viu al *quartier*». El Manitas de Plata (Ricard Baliardo), que com a guitarrista va aconseguir reconeixement mundial, és un altre dels notables dels gitanos catalans de França. Va nèixer

el 1921 en un carro a Seta, on el Josep explica que «és ple de gitanos catalans» (un cop feta la visita, es pot concretar que n'hi ha un centenar concentrats al Bairrou).

El català del Josep és molt bo malgrat que ha viscut sempre en aquesta comunitat, allunyada del territori d'origen. Si es fila prim, els gitanos de Montpeller poden tenir un parlar propi, perquè hi pot haver al voltant de 4.000 persones que parlen català, radicades principalment a Figuerolles, La Paillade, Monteberou i La Grappe. «N'hi ha a pertot Montpeller, però aquí a Figuerolles i a La Paillade, si et passeges pel carrer, veuràs que la llengua que parla la majoria és el català». Ell té xifres, perquè fa una feina d'intermediació entre la municipalitat i el col·lectiu, i quan hi ha eleccions fa de dinamitzador social. «Jo m'ocupi dels *votes*. Els que voten són 4.000, però potser n'hi ha el doble que parlen català». En aquest barri, concretament, hi ha 416 apartaments. Hi viuen cent cinquanta païos i la resta són tots gitanos catalans; aquí no n'hi ha d'altres. Cal comptar cinc persones per habitatge, pel cap baix.

Chantal Delmas és presidenta de l'ONG APAJ, que treballa amb els gitanos de Montpeller, amb els quals conviu des de 1956, quan va començar a entrar als *bidonvilles* (barri de barraques) de la *banlieu* (afores), on s'havien instal·lat en unes condicions pèssimes. Ella és la persona que coneix més bé els gitanos de la ciutat i diu, «sense cap garantia», que n'hi pot haver uns 5.000 que viuen en cases a Montpeller, dels quals la immensa majoria, potser un 70 %, parlen català. Després, hi hauria també els que s'estan als terrenys de caravanes. «Els gitanos viuen amb la gran família, el clan, i no els interessa res més», assegura. En el seu imaginari, això implica també la llengua catalana, que ella considera un perjudici perquè després «els infants no es poden adaptar a l'escola maternal».

En les recerques que ha fet l'organització als arxius municipals, han trobat dades de la comunitat a la ciutat ja el 1870, però Delmas afirma que a Montpeller ja hi havia gitanos catalans abans. Han trobat llistes de reclutament per anar a la guerra i hi havia gitanos que es deien Cargol i Caragol, Gimenez, Pouville (aquest *Pubill* pren moltes grafies diferents)... Uns noms inconfusibles («Gimenez representa des d'antic un clan de gitanos de llengua catalana a França, tot i que a Montpeller n'hi ha un altre amb el mateix nom que procedeix de Sevilla», diu Delmas).³ Els seus cognoms habituals, que es repeteixen de manera constant, són, a part d'aquests, Baliardo (amb una *ela* o amb dues), Gracias, Alome, Sanchez («n'hi ha molts, en conec almenys 300, i tots són catalans»), Gomez («que es defineixen a si mateixos com a catalans»), Baptiste o Batiste, Bouziès... Molts procedeixen de Perpinyà i Millars —al Rosselló— i n'hi ha força que tenien parents a Figueres —a l'Alt Empordà—,

3. Jean-Paul Escudero (*Les gitans catalans et leur langue: Une étude réalisée à Perpignan*, Péronnas, Éditions de la Tour Gile, 2004, p. 290) documenta un Joan Ximenez, gitano, domiciliat a Sant Esteve del Monestir (Rosselló) el 1623.

segons les coneixences de la tècnica. En aquests cinquanta-cinc anys de feina entre els gitanos, Chantal Delmas ha conegut moltes famílies que han arribat a Montpeller des de Perpinyà «perquè abundaven les baralles a Sant Jaume [el barri al nucli vell on es van establir fa cent anys], molt sovint per les dones, i hi havia clans sencers que havien de marxar i molts feien cap a Montpeller».

Delmas diu que hi ha uns «casos terribles» de consanguinitat, perquè tots es casen «dins el clan i, si és possible, dins la família mateix». També, «un dels problemes grans que tenim és que a les noies les mariden ja als catorze o quinze anys, per assegurar-ne la virginitat, i això deriva en moltes conseqüències negatives».

Els gitanos eren instal·lats antigament en barris degradats del centre, on ocupaven quadres i baixos de casa, principalment als carrers de Sainte-Anne, Candolle i Université, i també a Figuerolles, que llavors era un *faubourg* on hi havia ferrerers, basters i altres professionals relacionats amb els cavalls. A partir dels anys seixanta del segle xx, els van començar a desplaçar cap a la perifèria (excepte a Figuerolles, on ja hi eren).

Per la coneixença que en té Delmas, hi havia grans rutes que els gitanos feien per França, en funció de fires, agricultura i mercats. Una era la que anava de Tolosa de Llenguadoc a Marsella, en la qual Montpeller és un punt neuràlgic, i també la regió d'Avinyó, on anaven a collir cireres. Delmas diu que els catalans anaven molt a les firetes per tot el territori, malgrat que la majoria eren sedentaris, i hi solien tenir barraques de tir. També han resseguit tradicionalment els mercats setmanals, on venen habitualment roba. Un altre gran itinerari era al llarg del Roine, fins a Estrasburg, i anaven molt a Borgonya per la verema. En aquest eix, Lió és també un punt important de radicació del col·lectiu. Fins als anys seixanta n'hi havia que anaven a les Cevenes i a Alvèrnia perquè tractaven amb cavalls.

Al departament de l'Erau hi ha diverses poblacions on les comunitats de gitanos catalans són notòries, a banda de la capital. Delmas en destaca Lunel, on hi havia una àrea d'estacionament. Avui n'hi ha molts d'instal·lats al centre i han prosperat, entre altres coses, perquè han muntat una empresa de palets. A Palavas, a Villeneuve-lès-Maguelone, i molt especialment a Agde, «on hi ha una comunitat molt antiga al centre» (a la Glacière). També hi ha un petit grup a Gange, on hi havia fàbriques, i també a Pignan, per bé que en aquest poble hi ha més *manouches*.

La història personal d'un altre gitano de Montpeller, Antoine Serviole, Tonyo, il·lustra el camí que ha seguit el col·lectiu. Tota la família del seu pare és de Perpinyà i la de la mare, de Barcelona, del barri del Portal (carrer de la Cera). Ell va néixer a Perpinyà i va viure molts anys a Barcelona, al barri d'Hostafrancs, perquè a la Primera Guerra Mundial els jaios («no diem mai *avis*, això és de paios») van travessar la frontera per defugir-la. El pare, que va néixer el 1917, i la mare, que tenia setze anys quan el va tenir a ell, «es van conèixer a Perpinyà quan eren criatures». El seu

padrí de bateig, per contra, era de Palma, «i naturalment parlava català», però molts dels gitanos mallorquins procedien de Barcelona, hi van anar per vendre *souvenirs*, perquè s'hi guanyaven molt bé la vida, segons els seus records. Ell té encara molta família a Girona —a la Devesa—, i a Figueres —al Garrigal—, i «onclus» i cosins a Barcelona i a Cambrils.

Durant la guerra d'Espanya, molts membres de la família van fer el camí invers i van passar la frontera cap al nord. Hi ha molts gitanos catalans de França que expliquen que pares o avis van arribar d'Espanya en el moment de la guerra o «de la revolució de Franco». El Tonyo diu que va tenir «un *onclo* que era capità de la FAI i es va haver d'escapar d'Espanya, i va venir cap a França, tot i que després va tornar». «Això sempre ha anat així, si un gitano francès mata a França s'escapa a Espanya, i al revés. Fa vint-i-cinc anys va passar a Perpinyà, i una família sencera va deixar casa, mobles i totes les coses per escapar».

Parlo amb el Tonyo al mercat de Saintes-Maries-de-la-Mer, durant els dies del romiatge anual més important dels gitanos a França, el 24 i el 25 de maig. Hi ven, amb la filla, rotllos de plàstic i de goma, i té desplegada a la parada una gran bandera del F. C. Barcelona, per això l'he identificat al moment. «Sóc del Barça de tota la vida», assegura. A Besiers, on hi ha una població molt nombrosa de gitanos catalans i espanyols, vaig comprovar que els primers són seguidors del Barça i els segons, del Madrid. Pregunto al Tonyo si és així en general. «Home, ara que ho dius, els meus gendres espanyols són del Madrid, i que recordi, els gitanos catalans anem amb el Barça».

Fa cinquanta-dos anys que el Tonyo viu a Montpeller, a La Paillade, «i ja no me'n mouré perquè tinc els nens casats aquí». «Una “nena” [no pas “nina” com fa el rossellonès] la tinc casada amb un andalús, i un “nen” amb una castellana, perquè ara hi ha molts casaments amb gitanos espanyols, una cosa que abans no passava, però tots parlen català, i també la meua dona, que només parlava francès quan ens vam casar, perquè jo sóc molt de la cepa».

— De la *cepa*? —pregunto.

— Sí, sí, molt català.

Així, doncs, de la *cepa* i no pas de la *ceba*. Cal preguntar-se si hem hagut de venir a França per poar en l'origen de l'expressió. Segons Coromines, *Cepa*: 'soca, estirp, casta'.⁴

4. Joan COROMINES (1981), *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, vol. II, Barcelona, Curial, p. 670.

- Als gitanos espanyols, nosaltres els diem *peluts*. Eh que ets casada amb un pelut? —li diu a la filla que té a la vora.
- Vés cagar a la vinya i reporta'm la clau —li contesta ella, amb una bona mostra del català florit que despleguen els gitanos locals. *Vinya*, i no pas *via*, que és la frase feta actual del Principat. Els occitans usen també la referència agrària.
- I per què els dieu *peluts*? —pregunto.
- Perquè tenen fama que són molt *briadors* [baralladors], porten armes, i els catalans no. No li veuràs mai una baralla a un català, tot li va bé, és molt pacífic.
- I ells a vosaltres com us diuen?
- Catalans.
- I on més n'hi ha, de catalans?
- Ah, a pertot, on més n'hi ha és a Perpinyà, que és el pany dels catalans francesos. Els gitanos surten de Perpinyà, d'on han hagut d'escapar-se perquè han tingut problemes, per això n'hi ha de pertot. N'hi ha a Niça, a Marsella (on n'hi ha més d'espanyols que de catalans), i a Montpeller, moltíssims, i a Narbona, i molts a Agde, on tots són catalans, i a Besiers, i a Carcassona...

En aquesta última ciutat i en alguns pobles de la vora és un dels punts on més gitanos catalans hi ha, potser uns 1.500. Aquesta xifra és la que donen els assistents socials que hi treballen, però és possible que siguin més. Berriac, per exemple, té un alcalde, Michel Soulès, de la comunitat, perquè tres-cents dels seus 850 habitants són gitanos de llengua catalana. Estan concentrats en un poblat anomenat Cité de l'Espérance, just a la vora del cartell de carretera on diu *Berriac* (i *Carcassonne*, en direcció oposada, perquè estan a tocar), sota unes torres d'alta tensió gegantines, vora una central elèctrica, que diuen que és la més important del departament. Léon Maille explica que ell hi va nèixer, el 1971. Abans, els gitanos de la zona s'estaven acampats a La Cavayère, vora un abocador, i els en van fer fora i els van reallotjar aquí, on el seu pare va comprar el terreny de la casa on viuen poc abans que ell nasqués. A l'Espérance hi ha dos nuclis, el superior, majoritari, on tots són catalans, i un per sota on hi ha gitanos espanyols, «amb els quals sempre hi ha problemes perquè són salvatges», diu Léon. Repassem els cognoms de les famílies catalanes de Berriac, que són els habituals: Pubil, Caragol, Gimenez (dues famílies diferents), Maille, Soulès, Ferrer, Ferré, Baptiste... i Bota (aquest sentit per primer cop, pronunciat amb o oberta).⁵

Narbona és un altre dels nuclis importants de gitanos catalans, establerts des d'antic al cor de la vila vella, i últimament també en allotjaments construïts pel

5. Bernard Leblon indica en conversa personal que aquest és un cognom paio incorporat en temps recents a la comunitat gitana.

municipi a la perifèria. Besiers n'és també un centre rellevant. A Nimes també n'hi ha, localitzats en un nucli de casetes d'una planta conegut com La Placette. A Avinyó n'hi ha a diferents llocs de la ciutat, però sobretot al barri d'habitatges socials de Montclar. També n'hi ha molts a Lió, i naturalment a París, en diversos barris.

Els gitanos rarament s'han preocupat per conèixer el seu origen i no han escrit mai res, de manera que gairebé sempre cal recórrer als records dels més vells per saber quant temps fa que són en un indret i quina n'és la procedència. Això impedeix arribar més enllà dels «jaïos», tot i que a vegades es pot localitzar el lloc de naixement de besavis, però les dades són sempre difuses, excepte en el record que «parlaven català». D'altra banda, com que en el passat han portat majoritàriament una vida nòmada, no orienta gaire saber el lloc de naixença, perquè sovint és circumstancial. Poant en les arrels de qualsevol individu, invariablement apareix un ventall de llocs de naixement que implica cadascun dels antecessors.

En qualsevol cas, fa com a mínim dos segles que hi ha gitanos catalans escampats pel territori francès, i han conservat el català com a llengua de grup gràcies, en bona part, al fet que les comunitats han estat retroalimentades de manera constant amb l'arribada de membres procedents de Catalunya, tant del Principat com del Rosselló.

Àngel Mateu, d'Agde (Erau), de vuitanta-dos anys, explica, per exemple, en un català excel·lent, que la mare era de la mateixa Agde i el pare, de Barcelona, ciutat que va deixar abans de la Guerra Civil. Un altre cas de personalitat transfronterera és el de Joan Valentí, que vaig conèixer al bar Le Floréal de la plaça de Cassanyes de Perpinyà, el centre neuràlgic de la important comunitat de Sant Jaume, que és l'últim nucli catalanoparlant de la ciutat. La seua història familiar podria també ser una radiografia de la ramificació dels gitanos catalans per França. Viu habitualment al barri d'Hostafrancs de Barcelona, però té casa també a Perpinyà. Ell explica que per als gitanos «el tractat dels Pirineus no ha existit mai i Catalunya continua unida». Ells es mouen a partir de les relacions familiars, i aquestes només han considerat la ratlla de l'Albera quan els podia servir de refugi. El seu pare, igualadí criat a Mallorca, venia roba als mercats i viatjava constantment per França, i feia servir Perpinyà, on tenia parents i amics, com a base d'operacions. Quan va esclatar la Guerra Civil, es va establir a la capital rossellonesa a fi d'evitar-la, i es va casar amb una gitana local, i va continuar recorrent França. El Joan va nàixer a Tolosa de Llenguadoc i cadascun dels seus quatre germans, en ciutats franceses diferents, perquè feien una vida seminòmada. El Valentí es va acabar establint a Barcelona i, un cop retirat, viu entre les dues ciutats.

Encara avui, després de generacions de ser francesos, molts gitanos de Narbona o de Carcassona —per no parlar de Perpinyà, lògicament, on viuen abocats a Figueres i a Barcelona— expliquen que tenen «parents» (tots en grau llunyà) a Mataró, a Lleida, a Tarragona, a Barcelona, a Figueres... En el camí invers, gita-

nos arrelats de sempre a Lleida, Reus, Tarragona, Tortosa, al barri de Gràcia a Barcelona... expliquen que tenen parents a França, on un dia llunyà van marxar els ancestres. Així, s'ha anat constituint la comunitat catalana a la diàspora, sovint amb una primera escala a Perpinyà. Justament per això, perquè els gitanos del Rosselló tenen vincles amb tots els Països Catalans, i en especial amb el Principat, la seua parla conforma una varietat singular i única.

A vegades hi ha notícies que donen alguna pista sobre l'establiment de membres de la comunitat en alguns llocs, com és el cas de diaris de Tolosa de Llenguadoc que recullen la presència de gitanos que parlen català a la ciutat a finals del segle XIX i a principis del XX. L'antropòloga Emmanuelle Stitou ha estudiat un incident que aporta informació sobre la procedència dels gitanos de la ciutat i les relacions que mantenien amb els païos.⁶

El 23 de setembre de 1895, el diari *La Dépêche du Midi*⁷ es va fer ressò d'una batussa que hi va haver en un ball popular, en la qual un gitano anomenat Paul Baptiste, dit Rabé, li va buidar un ull a un paio i es van organitzar avalots i un veritable pogrom contra la comunitat gitana de la ciutat. A partir de les informacions aparegudes, sabem que a Tolosa de Llenguadoc hi havia 250 gitanos, pertanyents a una quarantena de famílies, que eren establerts al barri de Sant Subran (Saint-Cyprien), a la riba esquerra de la Garona, un lloc que s'inundava quan hi havia avingudes d'aigua i on es trobava l'escorxador, que els proporcionava menjar, i també en carros a la llera del riu. S'especifica que procedien del departament dels Pirineus Orientals (Catalunya del Nord) i d'Espanya. Totes les referències d'«Espanya» que surten són del Principat. La família, per exemple, diu a la policia, que buscava Rabé, que havia fugit a casa d'una germana del seu pare a «El Vindreil, prè de Barcelone» (el Vendrell). Una fitxa policial revela que el seu pare havia nascut el 1838 a Tarragona i la seua mare a Villeneuve (Òlt i Garona). El cognom de la mare era Espinasse. Altres membres de la comunitat els havien identificat com a *Aspinas* (Espinàs), un nom molt present a la comunitat gitana de Perpinyà. Segurament els dos cognoms són un de sol ortografiat de manera diferent.

La pista del Vendrell va resultar falsa i Rabé s'havia refugiat en realitat a la tartana del seu germà a Albi. Aquestes peripècies policials indiquen com funcionaven els contactes i les relacions dels gitanos de Sant Subran, que òbviament eren

6. Emmanuelle STITOU (2007), «L'affaire des Gitanos». Chronique d'une flambée raciste à Toulouse à la fin du XIXe siècle», *Études Tsiganes*, núm. 30, p. 10-25.

7. «Rixe sanglante sur la place du Capitole», *La Dépêche du Midi* (23 setembre 1895). L'afer el va recollir, també, *Le Télégramme* («Le Gitano sauvage» (23 setembre 1895)), i tots dos diaris el van seguir durant tres mesos amb diferents informacions (E. STITOU (2007), «L'affaire des Gitanos». Chronique d'une flambée raciste à Toulouse à la fin du XIXe siècle», *Études Tsiganes*, núm. 30).

catalans. En notícies de premsa de 1914 i 1925 s'especifica que gitanos que vivien a Tolosa de Llenguadoc parlaven català.

El gitano ha estat tradicionalment un poble nòmada i les seues arrels són únicament el grup, és a dir, en aquest cas, els «gitanos catalans», com ells s'anomenen i s'autoidentifiquen. Antònia Gimenez, de vuitanta-quatre anys, viu a Lesinyà (Lezignan-Corbières, Aude) i explica que va nàixer a Ferrals, a set quilòmetres, i no s'ha mogut mai d'aquest rodal. Quan se li pregunta si parla català, contesta rotunda: «És clar, sóc catalana!». El seu pare havia nascut a Perpinyà i la seua mare, que es deia Torres de cognom, a Lesinyà, i els pares d'aquesta també eren nascuts en aquesta vila. Tots parlaven la llengua de Catalunya. En aquesta població, a mig camí entre Narbona i Carcassona, el batlle diu que el 10% dels seus vuit mil veïns són gitanos. Es reparteixen, potser, en una proporció del 60% i el 40% entre espanyols i catalans, i l'amalgama és tal que els dos grups usen i barregen paraules i expressions de les dues llengües.

Durant segles han estat nòmades i encara avui hi ha moltes famílies que viuen viatjant de manera constant, cosa que ha fet que s'anessin escampant pertot arreu on hi havia parents o possibilitats de guanyar-se la vida. Moltes d'aquestes *gens du voyage* s'han anat sedentaritzant al llarg del segle xx i han acabat formant comunitats que es mantenen fidels al grup i a la llengua, que els més grans s'esforcen perquè els infants conservin, a fi de mantenir les arrels i els vincles. Per a ells, el seu senyal d'identitat primer és ser gitano i, en segon lloc, ser català, i sovint uneixen els dos termes en un de sol que defineix el seu esperit i la seua pertinença. França, per contra, és *cosa de païos*, i sovint es refereixen a membres de fora de la comunitat com a *francesos*.

La majoria de gitanos parlen una llengua relacionada amb la comunitat de Perpinyà, però localitzo un parell de particularitats al barri de Ginestous, a Tolosa de Llenguadoc, que és també una ciutat cruïlla per a les *gens du voyage* entre el Massís Central i els Pirineus, i entre la Mediterrània i l'Atlàntic, com explica el doctor Jean-Claude Giraud, que ha assistit la comunitat gitana durant mig segle. La família Solès, composta exclusivament per dones (la mare, Thèrèse, de vuitanta-tres anys —que encara va viure al vell barri de Sant Subran— i tres filles), presenta, sobre una base lingüística perpinyanesa, un tret molt peculiar que consisteix a convertir algunes sibilants sordes i africades sonores en africades sordes: [s, dz] → [tʃ]. Sovint en posicions coincidents amb parles valencianes (i del sud de la Franja de Ponent) en plurals en -ts (*complicatxs*, *abandonatxs*...), però també en altres posicions: *dotxe* (dotze), *frantxès* (francès), *abantx* (abans), *dilluntx* (dilluns), *tentx* (temps), *te remertxessi* (et remercio)... El professor d'occità de la Universitat de Lleida Aitor Carrera explica que alguns parlars d'aquesta llengua, especialment del nord, a l'Alvèrnia, però també al Llenguadoc (Carcí, Roerga...), presenten aquesta característica.

També a Ginestous, al camp de Picarel, on s'han sedentaritzat una quarantena de famílies en cases vora el terreny d'acampada, trobo una dona, Jeanine Florès, que mostra un català clarament occidentalitzat, començant, per exemple, per la pronúncia de les os tòniques, i, de manera molt emblemàtica, l'acabament en -o de la primera persona del present d'indicatiu dels verbs. Diu *jo parlo* en lloc del *jo parli* habitual (a Perpinyà, a Montpeller, a Narbona, a Carcassona, a Agde, a Nîmes, a Avinyó, a Arles, a Besiers, a Perigús...). Aquesta dona fa servir, per exemple, mots reveladors com *los xiquets* (afirma que ella no diu *el noi*), desconeguts entre els gitanos de Perpinyà i de tots els llocs esmentats, i parla de *luenga* catalana i no pas de *llenga* («nantros no diem que parlem gitano, és català»). La dona, que s'acomia amb un *adiós*, explica que la seua família procedeix de Casèras (Cazères), un poble de poc més de quatre mil habitants al departament de l'Alta Garona.

La localització d'una família molt nombrosa al camp de Palmier, a Montalban, que parla d'una manera similar posa sobre la pista d'un clan sorgit arran d'un grup establert a Casèras en data desconeguda, arribat segurament d'algun lloc de la Catalunya occidental (aquesta població queda al nord del Pallars Sobirà i les migracions d'aquesta zona cap a l'Arieja i l'Alta Garona són històriques), que s'ha perpetuat en l'ús del dialecte, una cosa habitual en els gitanos, que es relacionen i es casen preferentment dins el mateix grup. Segons el pare d'aquesta família, Gabriel Flores, de seixanta anys, que fa servir un català sorprenentment pur malgrat que no ha estat mai a Catalunya, l'ancestre primigeni que possiblement es va establir a Casèras era conegut amb l'apel·latiu d'*el Capullo*. «Era el jaio de tots, però no queda ja ningú que l'hagi conegut i no sabem on està enterrat», explica.

L'existència d'una variant lingüística a partir d'aquest grup es confirma al poble de Bordes, a quinze quilòmetres al sud-est de Pau (Pirineus Atlàntics), on hi ha un petit nucli de gitanos catalans i espanyols documentat des del 1915. Converso amb un home de trenta anys, Mikael Gimenez, que parla de manera similar. Quan li esmento el Capullo, posa uns ulls com taronges. «Com el coneixes? El meu pare sempre n'ha parlat?», diu. Ell assegura que una part molt important dels gitanos procedents de Casèras, tots parents seus i que parlen com ell, viuen en camps d'acollida a Sent Gaudenç (Saint-Gaudens), a una quarantena de quilòmetres al nord d'aquella població, on només quedaria una família nuclear de la vasta nissaga que va originar el Capullo.

Els tres nuclis localitzats d'aquest grup tenen mots comuns i únics, com l'esmentat *luenga*, i despleguen paraules molt originals, com ara *menjagats* o *bufaculs*, i expressions riques, com «no és ni pruna ni *agua*» (aquesta última vocal és una e oberta, a la lleidatana), que significa que no és ni carn ni peix, ni una cosa ni l'altra.

A Sent Gaudenç, capitaleta del Comenge, al piemont de l'Alta Garona, M. Gracia, que és el tècnic de l'ajuntament que treballa amb la comunitat gitana, explica que hi viuen, segons dades del 1999 —les últimes—, tres-cents gitanos, que

«són una minoria visible i important sobre la població total: onze mil persones». Pertanyen, majoritàriament, a dos grans clans familiars, els Gimenez i els Diaz, i ell els identifica preferentment com a catalans, «tot i que n'hi ha alguns que són espanyols i també una família de *romanichels*». Segons explica, es fan notar molt, «i tots els que hem anat a l'institut aquí podríem contar episodis que hem tingut ja en la infantesa amb companys gitanos». N'hi ha també grups familiars esparsos a pobles del voltant, en especial a Miramont (una cinquantena de persones), a Valentine (una vintena) i a Landorthe (amb una gran família de les més antigues de la zona). S'han fet algunes recerques i s'ha datat l'arribada dels gitanos a Sent Gaudenç als anys trenta del segle passat.

N'hi ha alguns que viuen en pisos, però el gruix de la població de Sent Gaudenç és establert en caravanes al camp de Stournemil, un descampat de la perifèria. Gràcia m'indica que allà m'he d'adreçar a Charles Gimenez, «que és qui fa de cap de colla». Quan hi arribo, no em cal buscar gens, perquè en Gimenez, a qui diuen *Negre* «com a nom gitano», és a l'entrada. De seguida veig que el seu parlar és, efectivament, el de la nissaga del Capullo. Quan li esmento el nom del patriarca, comenta «que els vells en parlaven». Ell és «naixut» el 1947 i explica que el seu pare, que va morir a vuitanta anys «fa deu o quinze o vint anys», «va vindre d'Espanya». Identifica els dos grans clans de Sent Gaudenç: «els Gimenezos» com a catalans i «els Diazos», com a espanyols, «encara que tots saben el català», que és la llengua que predomina entre els gitanos de la zona.

El camp de Stournemil es troba en un pendent i té dos nivells, el de dalt és ocupat per gitanos catalans i el de baix, per *romanichels*. Tots els catalans procedeixen, segons el Negre, de Casèras. Ell també diu *luenga* i explica que «els altres gitanos diuen *llenga*», i esmenta altres diferències: «nantros diem *ganivet* i ells *coltel*, nantros *escoba* i ells *escombra*, nantros *mirar* i ells *guaitar* [aquest guaitar li fa molta gràcia i se'n riu obertament], nantros *xiquet* i ells *noi...*». Identifica *noi* com a mot de Perpinyà: «A Perpinyà diuen “la meua noia és casada”, i jo dic “la meua filla és casada”...». No fa servir el «tu sas» (tu ets), que Escudero indica que és una accepció exclusiva dels gitanos catalans, sinó «tu eres». I no diu *querre* (anar a cercar, a procurar una cosa), un mot antic usat al Rosselló, confinat a la comunitat gitana, però que a Millars, per exemple, és encara general, com documenta Claudi Balaguer.⁸ «El meu gendre sí que diu *querre*, però nantros no. Ell viu a Bogatelle, a Tolosa, que és ple de gitanos catalans».

El Negre usa expressions i mots que comencen a fer pensar en zones perifèriques del català occidental: *pa* (per a), *aixina* (així), *me criden* (em diuen), *antes*

8. E. ΣΤΙΤΟΥ (2007), «L'affaire des Gitanos». Chronique d'une flambée raciste à Toulouse à la fin du XIXe siècle», *Études Tsiganes*, núm. 30.

(abans), *escoba* (escombra), *no m'acordo* (no me'n recordo)... El Charles em confirma que a Casèras queda una única família de gitanos, que són parents seus. «Pregunta per Loulou Gimenez».

El Loulou explica que, efectivament, la seua família (unes quinze o vint persones) són els últims que viuen a Casèras després d'una llarga nissaga. «La vila era plena de gitanos, treballaven amb *bestis* a les fires, però se n'han anat tots. A la guerra, els *alemans* (o *allemands*) en van agafar molts i els van portar al camp de Ribesaltes, i tots es van escampar, se'n van anar a Montauban, a Saint-Gaudens, a pertot. Els vells *pendent* la guerra van anar a Espanya i quan es va acabar van vindre un altre cop *pa* aquí». Reitera que hi ha gitanos catalans «a pertot», i del rodal esmenta Caussade, Moissac, Pau, Tarba, Bagatelle (Tolosa de Llenguadoc), Plaisance-du-Touch...

Assegura que el seu «jaio era català espanyol», i el seu pare va nàixer ja a França, i la seua mare concretament a Tarba. Ell deu tenir uns setanta o setanta-cinc anys, però quan li pregunto l'any de naixença no sap què contestar, el demana a la dona i a una filla, però tampoc no el saben.

Loulou Gimenez fa les as finals amb una e molt oberta, com a Lleida o potser encara més. Com tots els de la seua nissaga, diu *luenga*, per bé que el mot corresponent en l'occità de Casèras és *lenga* (pronunciat *lengo*). Contràriament al seu parent Charles Gimenez, diu «los nois» («també diem *xiquet*»), però explica que parla molt diferent que a Perpinyà, i en fa la contraposició. «A Perpinyà el català és més ranci, ells, per exemple, diuen *calces* i nantros *pantalon*, ells *cadira*, i nantros, *silla*». No reconeix *partir*, terme rossellonès usat pels gitanos de Perpinyà — que diu que és «patuès» —, i empra *marxar*. Com el Negre, diu *aixina*, *escoba* i *escobar*, tu *eres* (ets), *claro* (és clar), *palabra*, *para cuenta*, *alego* (de seguida), i aquest *silla* habitual a la Franja de Ponent, que és l'únic lloc dels Països Catalans on l'he sentit (de fet, *luenga* és paraula aragonesa). Com el Negre, fa servir *diure* (dir), propi únicament de l'Alguer a les terres de parla catalana, però que utilitzen alguns gitanos de Figuerolles, a Montpellier,⁹ que no deixa de ser pròxim al *dire* dels rossellonesos.¹⁰ Ramon Sistac, membre de la secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans i especialista en els parlars de la part septentrional de la Franja, reconeix tots aquests termes, llevat d'*eres*, com a habituals a la zona. No així *luenga*, que atribueix a la metàtesi de *lengua*. Xavier Terrado, especialista en la Ribagorça, documenta *luenga* a la zona de Barbastre. A Benasc combinen *llengua* i *lluenga*.

9. Christine MARICHY (1989), *La langue des «Gitans catalans» de Figuerolles à Montpellier*, tesi per al Diplôme d'Études Approfondies Sciences du Langage (inèdit).

10. Jean-Paul Escudero recull *diure* una ocasió a Perpinyà: «auprès d'un seul informateur, dont le père n'emploie guère que *dire*» (*Les gitans catalans et leur langue: Une étude réalisée à Perpignan*, Péronnas, Éditions de la Tour Gile, 2004, p. 157).

Gimenez reconeix el Capullo com a cap de la nissaga, però no sap qui va ser, ni quin era el seu nom, ni quan va arribar «d'Espanya», d'on ha quedat en la tradició familiar que venien els *anciens*. Casèras és l'última baula per resseguir la memòria d'aquest personatge amb un toc llegendari origen dels gitanos catalans *nord-occidentals* de França. El batlle, Michel Oliva, fill de republicans de Banyoles, que parla en català amb els calés locals i els coneix bé, no té cap notícia de quan van arribar a la vila, i no hi ha cap erudit del país que els hagi estudiat. Els cognoms de les persones contactades que usen aquesta varietat dialectal no ajuden gaire: Gimenez i Flores, habitualíssims entre els gitanos de parla catalana.

Només queda anar al cementiri (que és a la vora d'on viu el Loulou) per mirar de trobar alguna traça. Les sepultures de famílies gitanes s'identifiquen de seguida pels cognoms i també perquè estan profusament ornamentades amb tota mena de faramalla i andròmines, algunes d'inimaginables (n'hi ha una que té un gran aparador de vidre tancat amb tot d'objectes que, és de suposar, van pertànyer al difunt). Les tombes més antigues mostren els cognoms —i fins i tot un nom de fonts— de les persones contactades: *Famille A. Gimenez. Angel Gimenez 1886-1962, Famille Gimenez Doya. Joseph 1909-1973 i Gabriel Flores (1917-1981)*. Qui sap si un d'ells era el Capullo.

CONCLUSIÓ

La recerca demostra que hi ha un col·lectiu important de persones que tenen el català com a primera llengua i que es defineixen a si mateixes com a «gitanos catalans», que s'escampa de manera capil·lar per tot Occitània. S'han visitat i conegut persones i grups des de Niça i Marsella fins a Bordeus i Bordes (Pirineus Atlàntics). El col·lectiu manté amb molt de vigor la llengua catalana i la guarda com a essència del grup, amb una consciència clara que aquest és un dels trets fonamentals que el defineixen, sobretot enfront dels païos, però també respecte als gitanos d'origens diversos, dels quals es vol distingir d'una manera nítida. Aquest col·lectiu s'expressa en una parla amarada de dalt a baix de gal·licismes, però també amb mots i expressions antics i molt genuïns, provinents de temps i de llocs encara per determinar. Les recerques que s'han de desenvolupar en un futur immediat intentaran determinar d'una manera més aproximada l'expansió d'aquesta *tribu* perduda dels catalans i quan i en quines condicions van deixar un dia llunyà la terra d'origen. Una etapa intermèdia, en realitat, en un viatge transcontinental que va començar fa nou o deu segles al nord-oest de l'Índia i els va dur a Catalunya al segle xv, per reprendre, després d'adquirir carta de naturalesa entre els catalans, de nou el camí del nord i esdevenir, amb totes les cauteles del món, ciutadans francesos.

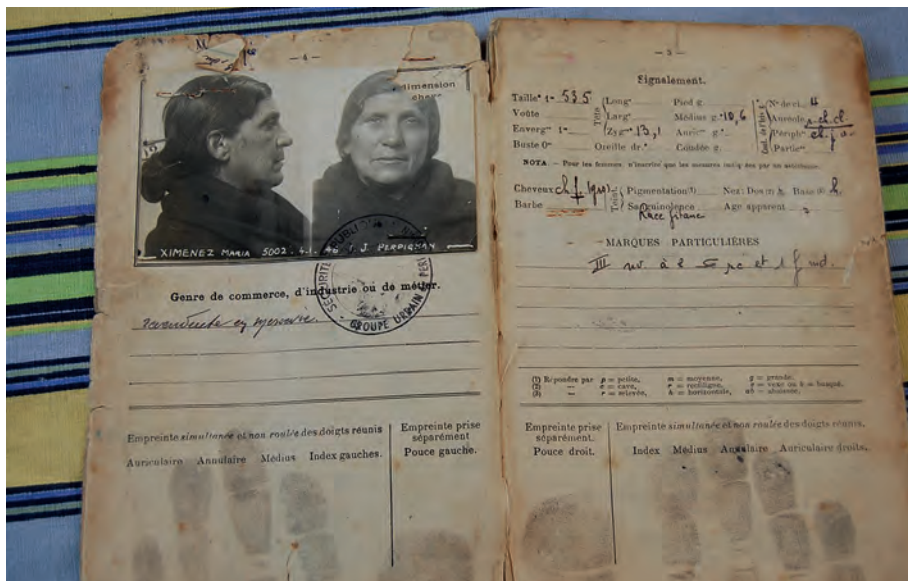
FOTOGRAFIA 1. Indicador d'interdicció d'acampada als «nòmades» o *gens du voyage* (gitanos) a Saint-Girons (Alta Garona).

FOTOGRAFIA 2. Família Solès (Tolosa de Llenguadoc).

FOTOGRAFIA 3. *Cité de l'Espérance* a Berriac, a tocar de Carcassona.

FOTOGRAFIES 4 i 5. Carnet anthropométrique, obligatori per als «nòmades» (gitanos, més pròpiament) entre 1912 i 1969.

FOTOGRAFIA 5

FOTOGRAFIA 6. Romiatge anual dels gitanos a Saintes-Maries-de-la-Mer.

FOTOGRAFIA 7. Parella de gitanos a l'aplec anual de Saintes-Maries-de-la-Mer.

FOTOGRAFIA 8. Tonyo Serviole al mercat de Saintes-Maries-de-la-Mer.

FOTOGRAFIA 9. Grup de gitans davant el bar Le Floreal de la plaça de Cassanyes de Perpinyà, al cor de la important comunitat de Sant Jaume.

FOTOGRAFIA 10. Àngel Mateu (Agde).

FOTOGRAFIA 11. Placa del carrer dels Bohemians al barri de Sant Jaume de Perpinyà.